

ЛИЧНИТЕ АРХИВНИ ФОНДОВЕ – СВИДЕТЕЛСТВА НА ВРЕМЕТО И ИЗВОРИ НА ПОЗНАНИЕ ЗА МИНАЛОТО

*Наташа Бангъозова-Димчева, държавен експерт
ГД „Държавна политика“, ДАА*

Държавна агенция „Архиви“ (ДАА) е онази специализирана институция в сферата на централната държавна администрация, призвана да събира, съхранява и организира използването на документалното ни наследство, т. нар. *Национален архивен фонд (НАФ)*. Същият включва два големи масива от документи: *архивите* на държавните и общински институции и предприятия с държавно участие и *личните архиви и колекции* на обществено значимите личности.

Обект на внимание в настоящия доклад са документите от втората група – *документите на физически лица*. Личните архиви, като комплекс от документи в състава на *Националния архивен фонд*, са определени за постоянно запазване по смисъла на Закона за *НАФ*¹. Системната политика по комплектуването и опазването на тези архиви е част от цялостната държавна политика по формирането, съхранението и организиране използването на *Националния архивен фонд*². Това обстоятелство я определя като важен метод за насочване на дейности, проява на отговорност и гарантиране възможностите за изследванията по история.

Визираните лични архиви са неизчерпаем извор на познанието за миналото, което в случая до голяма степен е филтрирано през призмата на личната съдба на отделния човек. Съдбите на хората – житейски, творчески, професионални и т. н., в цялата си съвкупност и многообразие създават онзи многолик образ на отминалата действителност, която ние впоследствие усърдно се стремим да опознаем. Този стремеж към позна-

нието, продукт на изконната човешка същност, обуславя необходимостта и потребността да търсим свидетелствата на отминалите времена и епохи.

Миналото обаче има този *недостатък* или може би *привилегия* да се разкрива чрез *следите*, които оставя, понякога оскъдни, понякога щедро запазени. А на нас ни остава възможността и отговорността да ги търсим, откриваме и съхраняваме, като специфичен информационен ресурс и непресъхващ с течение на времето исторически извор.

Коректно да направя някои уточнения във връзка с разглежданата тема. Следствие на новите реалности, настъпили през последните десетилетия в общественно-икономическия ни живот, документалната изворова база разширява своя обхват. Освен личните архивни сбирки и колекции на значими за обществото личности, важен компонент са и архивите на политическите партии, чиито брой в годините на демократичния преход неимоверно нараства. Към тази категория фондообразователи се включват също: *юридическите лица с нестопанска цел; търговски дружества, декларирали желанието си за предаване на исторически ценните си документи на държавните архиви; неправителствените граждански организации и техните структури на национално и местно ниво; професионални, спортни и религиозни съюзи и сдружения; чуждестранни архиви и други чуждестранни институции, съхраняващи документи за българската история; българи и български организации в чужбина, заявили съгласието си за предоставяне на оригинали и/или копия на документи от интерес за НАФ*³.

С разширяването кръга от източници за комплектуване на документи се увеличават и възможностите за постъпването на повече и разнообразни по вид документи от личен произход за постоянно съхраняване в държавните архиви. Бидейки мълчаливи свидетели на събитията във времето, те са незаменим исторически извор и подходящото място за тяхното съхранение е именно в държавните исторически архиви. Разбира се, това не винаги се случва точно така. Както е известно, определяща в случая е волята на самия собственик или на неговите наследници, които решават и заявяват, кога и къде да предат собствения си или наследен архив/колекция. От друга страна, липсата или недостатъчно отговорно отношение към документалните свидетелства са причина същите да бъдат разпилявани, съхранявани при неподходящи условия или дори унищожавани.

Основните критерии и изисквания във връзка с комплектуването, експертизата, научно-техническата обработка, съхранението и използва-

нето на документи от личен произход са разработени детайлно в новия вариант на Методическия кодекс на държавните архиви (2013)⁴.

На практика обаче въпросът относно източниците и комплектуването на този вид документи за държавните архиви е по-сложен. От една страна, тези документи имат право и задължително трябва да фигурират в техните масиви архиви, доколкото те, както отбелязахме, също са ценни извори за българската история. От друга страна, посоченият *Закон за НАФ* не дава никакви правомощия на държавните архиви да изискват или задължават физическите лица и гореспоменатите недържавни структури, в качеството им на фондообразуватели, да предават документите за по-нататъшно съхранение и използване в държавните архиви.

Гаранция за успешна работа в тази насока е осъзнатата необходимост на експертите архивисти да издирват и опазват това документално наследство, приемайки го като свой професионален дълг и призвание. Работата в областта на комплектуването на лични фондове обаче изисква притежаването не само на добра воля и професионална квалификация, но също и изключително търпение, убедителност и постоянство, които да компенсират липсата на категорични законови разпоредби, както за комплектуването на държавните институции, бюджетните организации и общините.

Личностите в нашия интелектуален, научен, обществен, културен, спортен и стопански живот имат своето място в колективната историческа памет и наш дълг е да съхраним и опазим документалното им наследство. Нека в това начинание да не се мотивираме само от стремежите си за изпълнение на годишните планове, постигане на по-високи резултати с цел кариерно развитие или лична заинтересованост. Комплектуването на документи от личен произход е един продължителен процес, изискващ разбиране и постоянство, подчинени на една цел – постъпването на въпросните документи в системата на държавните архиви.

Що се отнася до основните начини за придобиването на лични архиви, те са регламентирани и известни на архивната колегия. Става въпрос за доброволни дарения или завещания, но изборът по принцип е на самото физическо лице или на неговите наследници⁵. Допустим вариант е и възможността да се придобият документи чрез изплащане по споразумение на вознаграждение от страна на държавните архиви на собственика или законните му наследници. Сегашната действителност е доста комерсиална, а въздействието на изкушенията да се *изтъргува* паметта и спомените за дадена личност с историческо значение все по-често е водещо в преговорите с държавните архиви. Разбира се, това

не противоречи на закона, но съм убедена, че архивите, като специализирана публична институция, трябва да акцентират върху позабравените възрожденски добродетели, сред които и *дарителството*, без това да звучи прекалено благородно или наивно от съвременна гледна точка. Работата с потенциалните фондообразуватели изисква постоянство и определени качества от страна на служителите – добра комуникативност, информираност, познаване на нормативната уредба и т. н. Създаването на лични контакти и отношение на доверие към архивната институция е важно условие, което скъсява пътя на документите от личен произход към държавните архиви.

Друг важен етап в процеса на работа е експертизата на тези документи. Извършването на предвидената предварителна експертиза не винаги е прецизна или дори възможна. Много зависи от конкретните обстоятелства, поради което за отделните случаи тя би могла да протече различно. Вероятността документите да бъдат изгубени или унищожени налага бързо реагиране от страна на експертите архивисти. Не бих могла да се спра на всички варианти, породени от съответните житейски ситуации. Важното при тях е не строгото и стриктно придържане към методическите изисквания, а предприемане на действия, разбира се законосъобразни, които да доведат до желания резултат, а именно: *да се придобият документите от личен произход от държавните архиви*.

Не бива да се пренебрегват съществуващите вече конкуренти частни архиви, които също имат законово основание да комплектуват и съхраняват лични архивни фондове. Има и други институции с права да комплектуват и съхраняват документи от личен произход, които са част от Националния архивен фонд, както и да ги предоставят за публично използване, съгласно методическите изисквания на ДА „Архиви“. Въпросните институции са посочени в чл. 33 от *Закона за НАФ* и с тях ДА „Архиви“ поддържа контакти с оглед оказване на необходимата методическа помощ, сътрудничество при комплектуване, организиране на общи изложби и други съвместни инициативи.

Не бих искала да влизам в професионален спор и да защитавам сакралния *принцип за единство и недробимост на архивните фондове*, който е не само основополагащ за учрежденските фондове, но и препоръчителен за личните архиви, особено за случаите, в които те се предават на държавните архиви срещу възнаграждение⁶. Няма да посочвам и примери за добро сътрудничество с различни институции в процеса на комплектуването на лични фондове. Но не мога да не спомена приклю-

чилата само преди 10 дни успешна съвместна работа с колегите от *Музея за чуждестранно изкуство* при комплектуването на огромния художествен и документален личен архив на художника Атанас Нейков.

Друг специфичен момент при работата с документи от личен произход са особеностите при описанието на видовете документи. Документите с творчески характер, принадлежащи на различни професионалисти от сферата на науката, изкуството и т. н., са изключително разнообразни и в повечето случаи специфични. Описанието им предоставя широко поле за изява на експерта архивист, който освен методическата подготовка, трябва да придобие и допълнителни познания за професията на съответния фондообразувател.

Изискванията относно научно-техническата обработка (НТО) на архивните фондове от личен произход са разработени детайлно в Методическия кодекс. Не може обаче да се претендира за теоретична изчерпателност и всеобхватност, тъй като в случая многообразието и спецификата на документите са водещи. По-важното е да се спазват възприетите критерии за еднаквост на описанията на отделните видове документи.

Сравнително най-сложно и трудоемко е описанието и класифицирането на творческите материали на онези широкомащабни, космополитни личности, работили дълги години в различни области на науката, създали и съхранили голям и разнообразен архив от документи с научен, литературен, публицистичен, лиричен, сценичен или музикален характер. Новото, което е заложено в методиката (МК) е унифицирането на начина на описание, независимо от жанровото съдържание на дадения документ. Известно е, че до неотдавна практиката допускаше описанието на документите при НТО на архивните фондове да се извършва по общоприети правила, но често бе прилаган и индивидуален подход от експерта, извършващ НТО. Така се допусна смесването на различни начини и критерии при описанието на документите – в едни случаи използване на номинален признак, а при други – библиографски, тематичен, хронологичен и т. н. Подобни практики са не само неоправдани, но и несъвместими с общата методика по научно-техническата обработка на архивните фондове. В усъвършенствания вариант на Методически кодекс спорният въпрос е разрешен с въвеждането на номиналния признак за задължителен при описанията на документите в рамките на архивния фонд. А с възприетите стандартни формати за описание на практика се слага край на подобни противоречия и се осигурява въвеждането

им в базата данни на информационната система на държавните архиви – ИСДА, като по този начин се улеснява тяхното търсене.

Аналогичен е случаят и при описанията на творческите материали на фондообразуватели от сферата на изобразителното изкуство, музиканти и дейци на науката. Поради твърде специфичната терминология, видовото разнообразие на документите и не достатъчно подробно разработения текст в предишната методика, се допускаха неточни, а в някои случаи и комични описания. Целта е с новите разработени и съпътстващи ги с примери текстове в методиката, тези проблеми да бъдат минимализирани, ако не и изцяло отстранени, а анотациите компетентно и професионално написани.

При архивните колекции въпросът за описанието на документите също се отличава с някои специфики. Фондообразувателите, независимо в коя сфера на науката или изкуството работят, в процеса на своята дейност създават и запазват различни по вид документи. Това определя систематизирането на тези масиви да се извършва според вида на документите, а по-нататък – те да се подреждат по азбучен, тематичен или хронологичен признак. Този подход при обработката на документите от личен произход изисква от обработващия фонда да приложи не само методически познания, но и интелект, широка култура и познания в съответната област.

Разнообразието на видовете документите в личните фондове е голямо, поради което всеки отделен фонд изисква индивидуален начин на обработка в зависимост от броя, видовете и спецификата на документи, както и от вида на самия фонд – личен, семеен или родов. Това определя и многообразието на класификационните схеми и невъзможността те да съдържат задължителни елементи, както е при учрежденските фондове.

Класификационните схеми на личните фондове се съставят с оглед характера и обема на документите, като е препоръчително по-пълното систематизиране на документите по основните групи в съответствие с типовата класификационна схема, доколкото е възможно. В този етап на научно-техническата обработка на документите от дадения фонд трябва да се приложи индивидуален подход, доколкото фондът се обработва според неговия вид и броя на документите.

Наименованията и последователността на разделите и подразделите в класификационната схема се определят от характера на основната дейност/професия на фондообразувателя, неговото хоби и броя запазени документи. Експертът архивист трябва да прояви професионализъм, лична отговорност и достатъчна аргументираност, за да може да класира

документите по разделите на класификационната схема. Например, при класирането на документите от обществената, служебна и творческа дейност на фондообразувателя, съществуват различни възможни варианти. Най-удачно е да се вземе предвид най-характерната за фондообразувателя дейност. Твърде условна е обаче границата между тях, тъй като е трудно да се определи един документ, свързан с творческата дейност, има ли или доколко има отношение към служебната или обществена дейност на неговия автор/създател. На практика много често един вид документ – напр. творчески, да има всъщност разнопосочно предназначение. Той би могъл да бъде създаден в резултат на творческа, служебна или обществена дейност, което е условие за класирането му към съответния раздел на схемата.

Важно условие за изготвянето на вярна и точна историческата справка, цялостна класификационната схема и датиране на документите във фонда е доброто познаване на професионалната дейност, творчеството на фондообразувателя и биографията му. Създаването на лични контакти с фондообразувателя или с негови близки, роднини или съратници е добра възможност за качествена обработка на фонда, което е необходимо при представянето му пред Експертно-проверочната комисия (ЕПК) в държавния архив.

На дневен ред стои въпросът за комплектуването в държавните архиви на електронните документи, които са свързани с електронното управление⁷. В сферата на официалната документация, създавана в държавните и общински структури, посоченият проблем вече има своите нормативно-методически и практически решения, в това число и архивирането им – на учреденско решение и с историческа цел. Все още обаче липсват регламенти относно архивирането на електронно създадените документи на физическите лица. Във връзка с тях също все повече се използват технологичните иновации и този процес е необратим.

На този фон въпросът за съдбата на електронните документи, създадени от фондообразувателите физически лица също е актуален? Съвременното документално наследство на физическите лица също е много разнообразно, съдържащо различни по вид документи – традиционни хартиени документи, дигитални, микрофилми и т. н. Методически разглежданият въпрос частично е изяснен и регламентиран, липсва все още практика и решения относно съхранението на електронните документи в държавните архиви.

Колко още посоченият проблем би могъл да се разглежда само като констатация? Наложително е да се заложи в нормативната уредба във

връзка с архивно-информационния сектор, защото главната задача на държавните архиви е да се осигури съхранението и използването на документалните свидетелства, включително и в електронен формат.

И ако ние днес не си даваме ясна сметка за преходността на времето, ще бъде жалко поколенията след нас да търсят и да не могат да открият архивите от нашето време. Проявата на nihilизъм или липсата професионална ангажираност към опазването личните документи на съвременниците ни е неоправдана безотговорност, защото историята ни се документира от всички нас. Отделният фондообразувател не може да даде категорична гаранция, че ще опази всичките си ценни документи. Като държавно отговорна и публична институция, ДА „Архиви“, и по закон, и по компетенции, се стреми да отстоява своя цивилизационен избор за все по-пълно и всеобхватно комплектуване и опазване на националното ни архивно наследство в условията на мрежовото общество.

Бележки

¹ ЗНАФ, Обн. ДВ, бр. 57 от 13 юли 2007, посл. изм. ДВ, бр.15 от 15 февруари 2013 г.

² Устройствен правилник на Държавна агенция „Архиви“, ДВ, бр.10 от 5 февруари 2010 г., изм. ДВ, бр.8 от 27 януари 2012 г.

³ Методически кодекс. Свитък № 1. С., с. 58.

⁴ Методически кодекс. Свитък № 2.

⁵ Методически кодекс. Свитък № 2, с. 162–163.

⁶ *Кочанкова, А.* Българското документално наследство: Архиви и институции на паметта. С., 2013, с. 166–167.

⁷ Методически кодекс. Свитък № 6.